

Р. Б. Сіромський

ORCID: 0000-0002-6744-6379

Львівський національний університет імені Івана Франка

R. Siromskyi

Ivan Franko National University of Lviv

РАДЯНСЬКА РЕАКЦІЯ НА ВІДЗНАЧЕННЯ У КАНАДІ 50-ї РІЧНИЦІ ГОЛОДОМОРУ

*Soviet Reaction to the Commemoration of the 50th Anniversary
of the Holodomor in Canada*

У статті досліджено радянську реакцію на заходи з відзначення в Канаді 50-ї річниці Голодомору. Встановлено, що інформаційна кампанія української громади, покликана заповнити білі плями історії й закріпити в історичній пам'яті події 1932–1933 рр., викликала вкрай негативну реакцію офіційної Москви. Проаналізовано ноти протесту Посольства СРСР в Оттаві з засудженням практики вшанування жертв голоду (встановлення пам'ятників, створення фільмів, проведення конференцій). Простежено позицію канадського політикуму щодо Голодомору та претензій радянської сторони.

Ключові слова: право на інформацію, Голодомор, Канада, Посольство СРСР в Оттаві, Браян Малруні, дискредитація.

The article investigates the Soviet reaction to the commemoration of the 50th anniversary of the Holodomor (artificial famine) in Canada. The author found that the information campaign of the Ukrainian community, which was designed to fill in the blanks of history and enshrine in the historical memory of the events of 1932–1933, provoked an extremely negative reaction from official Moscow.

The research methodology is defined by an interdisciplinary approach and combines general scientific and special scientific methods, in particular, retro-spection and historical comparison. The research offers a new perspective by determining the Soviet stance on the 50th anniversary of the Holodomor through the examination of archival materials and published documents.

The Soviet regime imposed a taboo on discussing the Holodomor of 1932–1933, concealing its causes, progression, and impacts. The denial of the famine was the official Soviet stance and was reflected in their propaganda aimed at the international community. The situation was quite different in the Ukrainian diaspora in Canada, where the issue of artificial famine-genocide was constantly in the spotlight. In the context of commemorate the 50th anniversary of this tragedy in 1983, the issue of the Holodomor took a prominent place in the public space

of the country. Attempts to spread information about the Holodomor in Canada provoked a negative reaction from the Soviet, which interpreted it activities as slander with the aim of subversive activities. In an effort to prevent the Western public from being further informed about the organization of an artificial famine in the USSR, the Soviet, within the special operation «Pharisees» through its Embassy in Ottawa, began to actively «promote» materials that not only denied the Holodomor but called criminals all those who spoke about it. Notes of protest from the Soviet embassy condemned the Canadian authorities' permission to erect monuments to the Holodomor victims (Edmonton, Winnipeg), make films about the tragedy, hold conferences, and involve Canadian politicians in commemorative events in the Ukrainian diaspora. However, while within the Soviet Union the KGB managed to maintain an information blockade around the Holodomor of 1932–1933, the Soviet capabilities abroad were limited and then failed. Eventually, the Soviet Union was forced to acknowledge the fact of famine-genocide even before the collapse of the communist state. The truth, which could not be hidden despite the blockade of information, was a step toward respect for human rights and freedoms.

Keywords: the right to information, Holodomor, Canada, Soviet Embassy in Ottawa, Brian Mulroney, discredit.

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що, згідно з Загальною декларацією прав людини 1948 р., кожна людина наділена правом на свободу переконань, яке включає можливість шукати, одержувати й поширювати інформацію будь-якими засобами незалежно від державних кордонів¹. Утім, у Радянському Союзі доступ інформації, зокрема про минуле, обмежувався, а навколо багатьох історичних тем було встановлено справжню інформаційну блокаду. До таких тем, безумовно, належав Голодомор 1932–1933 рр. в Україні, вивчення якого перебувало в Радянському Союзі під негласним табу. І хоч сьогодні тема Голодомору перебуває в епіцентрі наукового дискурсу, залишаються невивченими деякі аспекти проблеми, як, наприклад, заходи радянської влади з недопущення інформаційних кампаній про Голодомор у країнах Заходу. Ознайомлення з матеріалами архівів радянського періоду (в нашому випадку Галузевого державного архіву Міністерства закордонних справ України, які становлять джерельну основу статті) дає змогу осягнути минуле в ширшому обсязі й зрозуміти механізми радянської пропаганди за кордоном.

Мета статті — визначити ключові особливості радянської реакції на заходи з ушанування в Канаді жертв Голодомору в УСРР 1932–1933 рр.

¹ Загальна декларація прав людини Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. Неофіційний переклад. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

У контексті досліджуваної проблеми особливу увагу привертають праці, в яких порушено дотичну до нашої статті проблематику, зокрема: дослідження історії Голодомору (Козицький, А. 2012), діяльність української діаспори зі збереження історичної пам'яті (Sysyn, F. 1999; Недужко, Ю. 2009), поширення інформації про Голодомор і творення інформаційної блокади навколо цієї теми (В'ятрович, В. 2015; Онишко, Л. 2019) тощо.

Методи дослідження спираються на принципи історизму, системності, наукової об'єктивності, міждисциплінарності, критичного підходу до джерел. Системно-структурний метод дав змогу впорядкувати опрацьовані архівні матеріали. Застосування спеціальних історичних методів (проблемно-хронологічного, історико-порівняльного) дало можливість виявити причиново-наслідкові зв'язки та впорядкувати історичні події.

Досліджуючи історію радянсько-канадських відносин, в архівних документах колишнього Міністерства закордонних справ (МЗС) Української РСР можна натрапити на стандартне формулювання «питання, які ускладнюють розвиток відносин між Радянським Союзом і Канадою». Справді, у відносинах двох країн таких питань було чимало, а радянська сторона виокремлювала діяльність за океаном емігрантських організацій, «вороже налаштованих до Радянського Союзу» й «заохочення антирадянських акцій з боку канадських політиків»¹. У цьому контексті виділяється природне прагнення канадських українців зберегти історичну пам'ять про події недавнього минулого, які відверто спотворювалися в комуністичній пропаганді. Серед таких подій найгострішу реакцію МЗС СРСР викликала кампанія української діаспори Канади, спрямована на вшанування жертв Голодомору 1932–1933 рр. та привернення уваги світової спільноти до цієї трагічної події. Посол СРСР у Канаді Олексій Родіонов (1983–1990) в притаманному для того часу стилі визнавав: «У загальних рисах антирадянська підривна діяльність українських емігрантських центрів у Канаді зводилася до такого: організація і проведення ворожих пропагандистських кампаній з приводу так званої “русифікації України”, “порушень прав людини” в УРСР і “штучного голоду на Україні” в 1932–1933 роках» (Родионов, А. 2007).

Питання, пов'язані з Голодомором 1932–1933 рр. постійно перебували в центрі уваги канадських українців і переважно виявлялись у комеморативних практиках, а з початку 1980-х рр. — у рамках відзначення 50-річчя з часу цієї трагедії — тема Голодомору посіла помітне місце в публічному просторі Канади. В країні було створено всеканадський комітет і місцеві комітети для організації пам'ятних заходів, метою яких стало донесення до органів влади та громадськості Канади інформації про трагічні події

¹ Галузевий державний архів Міністерства закордонних справ України (далі — ГДА МЗС України). Ф. 1. Оп. 2. Спр. 2265 (Документи про перебування в м. Києві прем'єр-міністра Канади П. Трюдо 20–22 травня 1971 р. (листування, програма перебування та ін.). Арк. 51.

півстолітнього минулого. Канадським українцям значною мірою посприяла й внутрішньополітична кон'юнктура: жертв штучного голоду вшанували на тлі передвиборчої кампанії до федерального парламенту. Консерватори, які традиційно спиралися на підтримку вихідців зі Східної Європи, підхопили тему Голодомору, а їхній новий лідер Браян Малруні неодноразово з'являвся на заходах української громади Канади¹.

Для вшанування пам'яті мільйонів загиблих під час голоду в УСРР відбувалися різноманітні публічні заходи: наукові конференції, спорудження пам'ятників, відправлення панахид, започаткування освітніх спецкурсів, видання досліджень про Голодомор. Завдання широко розгорнутої інформаційної кампанії полягало в донесенні історичної правди про геноцид українського народу². З цієї метою 1981 р. під егідою Комітету українців Канади (КУК) було створено Комітет дослідження голоду в Україні під керівництвом професора Торонтського університету Василя Янішевського (Недужко, Ю. 2009, с. 402). У квітні 1983 р. низка науковців з Канади заснували Фонд дослідів Голоду в Україні, реорганізований згодом у Комітет дослідження Голоду в Україні, а ще пізніше — в Українсько-Канадський дослідно-документаційний центр, який збирав джерельні матеріали з історії Голодомору (Козицький, А. 2012, с. 186–187). Директор Українського наукового інституту Гарвардського університету Омелян Пріцак запропонував для увічнення пам'яті жертв штучного голоду створити інституцію на зразок Яд Вашем у Єрусалимі³.

Згадки про штучний голод в Україні радянське керівництво характеризувало як поширення неправдивих даних і наклепів. Понад те, за будь які згадки про Голодомор передбачалося кримінальне покарання. Проте радянська сторона не хотіла вступати у відкриту наукову дискусію, прагнучи перевести увагу на інші події в історії (Козицький, А. 2012, с. 191). На думку дослідниці Лесі Онишко, «склалася парадоксальна ситуація: знищити чи заблокувати інформацію радянська пропаганда не могла, підняти хвилю звинувачень було не з руки, відкрита дискусія була вкрай не вигідна» (Онишко, Л. 2019, с. 75). Тож радянська сторона через своє Посольство в Оттаві намагалася переконати офіційні кола Канади, щоб ті вживали заходів задля припинення «антирадянської провокаційної діяльності»⁴. Втім, наївно було споді-

¹ Центральний державний архів зарубіжної україніки (далі — ЦДАЗУ). Ф. 36. Оп. 1. Спр. 11 (Документи (статут, протокол, списки організації, репортажі Радіо Свобода, кварталник «За нашу майбутність», вирізки з газет та ін.) Четвертого СКВУ, англ., укр., 12 лютого 1982 — 30 серпня 1984). Арк. 56.

² The Ukrainian Canadian Research and Documentation Centre (further — UCRDC). Excerpt from the interview with Andrew Gregorowich. URL: <http://surl.li/etukr>

³ *Влада УСРР і закордонні українці (1950–1980-ті рр.)*: Документи і матеріали / Упоряд. В. Даниленко. Київ 2017. С. 423.

⁴ ГДА МЗС України. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 5657 (Українська еміграція в Канаде (інформації, записи бесід, справи), 4 января — 26 ноября 1985 р.). Арк. 16.

ватися, що апробовані в СРСР карально-пропагандистські методи протидії іншим поглядам, спрацюють у демократичній країні.

З ініціативи Канадського Інституту Українських Студій (КІУС) і низки університетів 25–26 березня 1983 р. в Монреалі було проведено симпозиум за участю науковців Канади, США, Франції та інших країн, присвячений Голодомору. Зауважимо, що 2019 р. команда науковців із Монреала під керівництвом Юрія Лугового й Зоряни Гриценко-Лугової оцифрувала виступи учасників конференції, зробивши їх доступними для широкого загалу¹. За спогадами професора Романа Сербина, одного з організаторів симпозиуму, «це була конференція з приводу голоду, але цього було мало... ми хотіли поставити це в контекст...»². Цим контекстом зрештою стала концепція правознавця Рафала Лемкіна про геноцид. КДБ відразу взявся до роботи, щоби «через оперативні можливості» донести інформацію, яка підважувала б твердження українських діаспорних і західних істориків, а з іншого боку «не допустити витoku за кордон інформації, яку можна використати у провакаційній кампанії про “штучний голод”»³.

У роботу відразу включилося Посольство СРСР в Оттаві в особі його очільника Олександра Яковлева (1973–1983). В лютому 1983 р. в таємній аналітичній записці «Деякі думки з приводу реклами павільйону Української РСР на Міжнародній виставці “Людина і світ” у Канаді» він запропонував перейти до «нейтралізації ворожих ідеологічних дій українських буржуазних націоналістів». А вже у квітні 1983 р. Агентство друку «Радянські новини» розіслало прес-реліз, де зазначалося, що ніякого голоду 1932–1933 р. в Україні не було, а мали місце деякі труднощі, викликані засухою (Sysyn, F. 1999, р. 189). Прес-реліз розіслали всім депутатам Палати громад, сенаторам, урядовцям, в університети й засоби масової інформації Канади.

Справжнього переполоху в КДБ наробив вихід історично-документального фільму про Голодомор в Україні 1932–1933 рр. «Жнива розпачу» («Harvest of Despair», 1984) режисерів Святослава Новицького та Юрія Лугового. Передсім радянська сторона заходилася звинувачувати канадську владу в сприянні виходу цього фільму на екрани. В інформаційному повідомленні КДБ на адресу ЦК КПУ від 5 листопада 1984 р. підкреслювалося, що «фільм частково фінансований міністерством культури Канади». Кадебісти побоювалися, що «буде виготовлено його 30-хвилинний варіант на відеокасетах для можливого засилання в Радянський Союз»⁴. Справді, творці фільму запланували створити його 30-хвилинну версію, але для використання

¹ First International Symposium on the 1932–1933 Famine in Soviet Ukraine, Université du Québec à Montreal, March 25–26, 1983. URL: <http://surl.li/etukx>

² UCRDC. Excerpt from the interview with Roman Serbyn. URL: <http://surl.li/etuld>

³ Влада УРСР і закордонні українці (1950–1980-ті рр.): Документи і матеріали / Упоряд. В. Даниленко. Київ 2017. С. 424.

⁴ Влада УРСР і закордонні українці (1950–1980-ті рр.): Документи і матеріали / Упоряд. В. Даниленко. Київ 2017. С. 456–457.

з навчально-виховною метою в школах (Сисин, Ф. 2003, с. 154). За різними оцінками, повну версію фільму за весь час змогли подивитися до 60 млн осіб у різних країнах світу, що, на думку дослідника Юрія Недужка, «дозволяло активно впливати на громадську думку в країнах Заходу і значно перевищувало ефект від видання книг чи іншої друкованої продукції» (Недужко, Ю. 2009, с. 404).

Після демонстрації фільму «Жнива відчаю» 21 жовтня 1984 р. в Торонтському університеті радник радянського Посольства в Канаді Олексій Макаров заявив протест завідувачу сектору СРСР МЗС Канади Рональду Хелпіну. Окрім традиційних образ на адресу канадських українців, як «пособників Гітлера», Макаров «виявив подив», що «в реалізації цього провокаційного задуму безпосередню участь взяли канадські державні органи... Міністерство з питань національних культур надало організаторам провокаційного задуму фінансову допомогу в розмірі 100 тис. дол. на “документування” т. зв. “спогадів очевидців” вигаданого в пропагандистських штаб-квартирах “голоду” і виготовлення двох фільмів на цю тему, а Національна рада з кінематографії посприяла їм у виробництві вказаних вище фальшивок»¹. Причому в розмові з Р. Хелпіном радник радянського Посольства раптом став апелювати до Підсумкового акта Народи з безпеки і співробітництва у Європі (НБСЕ) і закликав утриматися від підривної діяльності супроти іншої держави-підписанта цього документа. Така апеляція мала щонайменше дивний вигляд, позаяк з часу підписання Підсумкового акта НБСЕ в Гельсінкі 1975 р. саме Канада домагалася від СРСР виконання взятих на себе зобов’язань, зокрема у сфері поваги до прав людини (Siromskyi, R. 2020, p. 59). Канадський дипломат утримався від яких-небудь детальних роз’яснень, пообіцявши доповісти своєму керівництву про скаргу радянського Посольства².

Намір спорудити пам’ятник жертвам Голодомору в Едмонтоні (провінція Альберта) спричинив ноту протесту радянської сторони від 5 липня 1983 р., в якій йшлося: «Посольство Союзу Радянських Соціалістичних Республік висловлює свою повагу Міністерству закордонних справ Канади і має за честь звернути увагу Міністерства на намір едмонтонського відділу Комітету українців Канади спорудити пам’ятник т.зв. “жертвам голоду на Україні в 1932–1933 рр.”. Ця акція не може не розглядатися як грубий антирадянський задум, що ставить за мету спотворити історичну правду про колективізацію сільського господарства в СРСР, розпалити ворожнечу до СРСР і радянського народу. Викликає жаль, що плани створення пам’ятника отримали підтримку і схвалення міської влади Едмонтоні...»³. Не забули представники радянського Посольства згадати й про присутність на жалобній

¹ ГДА МЗС України. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 5657. Арк. 15.

² ГДА МЗС України. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 5657. Арк. 16.

³ ГДА МЗС України. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 4954 (Українська еміграція в Канаді (інформації, записи бесід, справи), 12 января — 25 ноября 1983 г.). Арк. 28.

демонстрації в неділю 29 травня 1983 р. перед провінційними парламентом Онтаріо (Queen's Park) депутатів федерального і провінційного парламентів, які перебували на цьому заході поруч з «гітлерівськими посібниками», що стало «знущенням над пам'яттю мільйонів радянських людей, котрі стали жертвами німецького фашизму»¹. В цій ноті протесту було зафіксовано спрощений умовивід: тему Голодомору розкручують «гітлерівські посібники», проти яких Радянський Союз і Канада воювали в спілці, тож підтримувати їхні ініціативи недоречно. Втім, подібні маніпуляції не мали успіху.

Проект пам'ятника жертвам Голодомору в Україні 1932–1933 рр. авторства Людмили Темертей схвалив едмонтонський відділ КУК, зробивши вибір з-поміж шести пропозицій. Мисткиня назвала свій проект «Перерваний цикл життя», оскільки пам'ятник зображав вертикальний диск, розірваний неприродною силою; дві пари зморених рук конвульсивно простягалися до зламаного кола життя². Це був один із перших подібних пам'ятників у світі (того самого року відкрито меморіал в австралійському Мельбурні). Напис на ньому: «Пам'яті мільйонів жертв народобивчого голоду в Україні спричиненого советським режимом у Москві 1932–33 рр.», — природно, не міг подобатися Посольству СРСР.

Як і можна було очікувати, канадська влада не перешкоджала спорудженню пам'ятника жертвам Голодомору в Едмонтоні, понад те, подібний пам'ятник заходилися зводити й у Вінніпезі (скульптор Роман Коваль), що спровокувало ще одну ноту протесту радянського Посольства від 20 жовтня 1983 р. У ній знову згадали про положення Підсумкового акта НБСЄ: «Звертаючи увагу на те, що здійснення вказаних акцій, що розпалюють ворожнечу між народами, суперечило б положенням Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва у Європі про сприяння всіма засобами атмосфері довіри і поваги між народами й інтересам між СРСР і Канадою, Посольство очікує прийняття дієвих заходів до недопущення будівництва згаданих пам'ятників у Едмонтоні і Вінніпезі, а також припинення антирадянської кампанії з приводу фальшивих роковин»³.

І хоча ноти протесту Посольства СРСР були відверто безглузді, Міністерство закордонних справ Канади 1 листопада 1983 р. виступило з власною нотою (№ RBR-0460), у якій, з-поміж іншого, йшлося: «Конституція Канади, так само як її ліберальні і демократичні традиції гарантують право вираження індивідуальних політичних поглядів у межах її законів і її міжнародних зобов'язань. Як держава, яка підписала Статут Організації Об'єднаних Націй, Міжнародну конвенцію про права людини, Загальну декларацію прав людини і Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва

¹ ГДА МЗС України. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 4954. Арк. 29.

² Едмонтонський пам'ятник жертвам голоду в Україні // Нові дні. Ч. 404. Жовтень 1983. С. 14.

³ ГДА МЗС України. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 4954. Арк. 76–77.

в Європі, Канада пов'язана зобов'язаннями сприяти розвиткові прав людини і свобод, включаючи свободу слова і реалізацію громадянських і політичних прав. Міністерство закордонних справ хотіло б звернути увагу Посольства на той факт, що едмонтонський і вінніпезький відділи Комітету українців Канади є незалежними організаціями, які фінансуються на приватній основі і надають підтримку та культурні послуги своїм членам в Канаді. Їх діяльність, допоки вони дотримуються законів Канади, є вільною від урядового втручання і становить законне вираження політичних переконань і поглядів»¹.

Не подобалося радянському Посольству й те, що в акціях, присвячених пошануванню жертв Голодомору, неодноразово брали участь чільні канадські політики. Зокрема, новообраний лідер Прогресивно-Консервативної партії Б. Малруні виступив 7 серпня 1983 р. головним промовцем перед учасниками 15-тисячної жалобної демонстрації в Селі спадщини української культури (провінція Альберта). Політик наголосив на тому, що обов'язком людства є виявлення злочинів та інформування про них, щоби не допустити подібного в майбутньому². Виступаючи в неділю 4 грудня 1983 р. у залі «Maple Leaf Gardens», Б. Малруні заявив: «Голод, який пронісся Україною у 1933 р., був свідомо спричинений людьми з наказу та за вказівками Москви, був запроваджений безжалісним режимом з метою утворення нового радянського устрою... Ми оплакуємо померлих... Ми сповнені жалю за придушеною людською гідністю і знищеним життям»³.

Крім публічних промов Б. Малруні, увагу радянської сторони привернув виступ 24 жовтня 1983 р. в Палаті громад парламентського секретаря Міністерства оборони Канади, представника Ліберальної партії Стенлі Гудецького, котрий назвав Голодомор 1932–1933 рр. «спричиненим радянською владою» і запропонував провести міжнародне розслідування⁴. Для кращого розуміння він окреслив це як «перший зафіксований голокост в історії людства і найбільший голокост у цьому столітті»⁵. С. Гудецький озвучив і приблизну кількість загиблих — від 6 до 10 млн осіб. Отже, парламентський секретар закликав Канаду подати відповідне клопотання до Генеральної Асамблеї ООН й ініціювати міжнародне розслідування, щоби в підсумку дати відповідь на питання: хто позбавив мільйонів людей права на життя?⁶.

¹ ГДА МЗС України. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 4954. Арк. 79–80.

² Едмонтонський пам'ятник жертвам голоду в Україні // Нові дні. Ч. 404. Жовтень 1983. С. 14.

³ ЦДАЗУ. Ф. 36. Оп. 1. Спр. 11 (Документи (статут, протокол, списки організацій, репортажі Радіо Свобода, кварталник «За нашу майбутність», вир. з газ. та ін.) Четвертого СКВУ, англ., укр., 12 лютого 1982 — 30 серпня 1984). Арк. 56.

⁴ ГДА МЗС України. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 4954. Арк. 78.

⁵ House of Commons Debates. Official Report. 32nd Parliament, 1st Session. Vol. XXV. Ottawa, 1983. P. 28251.

⁶ House of Commons Debates. Official Report. 32nd Parliament, 1st Session. Vol. XXV. Ottawa, 1983. P. 28251.

Ймовірно, виступ С. Гудецького доцільно розцінювати в контексті ширшої кампанії української діаспори Канади. Наприклад, у січні 1983 р. Голова уряду УНР в екзилі, професор Ярослав Рудницький скерував Генеральному секретареві ООН меморандум з інформацією про масові винищення українців 1932–1933 рр. та зі звинуваченнями СРСР у скоєнні геноциду¹. І хоча перспективи подібних розслідувань були відверто сумнівними, вже самі розмови про намір це зробити вдарили по іміджу Радянського Союзу й змушували його оборонятися. Зокрема, на Генеральній Асамблеї ООН у Нью-Йорку 10 жовтня 1983 р. радянський представник, доктор історичних наук Іван Хміль був змушений заперечувати факт голоду в УСРР 1932–1933 рр., назвавши його «вигадкою українських націоналістів» (Козицький, А. 2012, с. 192).

У відповідь на кампанію з ушанування жертв Голодомору 1932–1933 рр. в країнах Заходу — передусім США та Канаді, КДБ розгорнув операцію «Фарисеї». Її заходи були спрямовані на «вкидання» за кордон матеріалів, які спростовували штучність голоду 1932–1933 рр. та компрометували дослідників і свідків Голодомору. Голова КДБ СРСР Степан Муха констатував: «Зазначені матеріали викликали вигідну нам реакцію громадськості... Канадська газета “Глоб енд мейл” опублікувала статті, які переконливо доводять, що епізоди хроніки фільму “Жнива відчаю” є підробленими»². Справді, режисери припустилися деяких неточностей, вмонтувавши в кадри фото голоду в Поволжі 1921 р. та фрагменти радянської кінохроніки блокадного Ленінграда (Онишко, Л. 2019, с. 76). КДБ намагався використати наявність цих помилок у фільмі для дискредитації всієї кампанії з висвітлення Голодомору в Канаді. Через популярну газету «The Globe and Mail» радянській стороні вдалося «просунути» низку матеріалів, які заперечували факт голоду 1932–1933 рр. та ставили під сумнів джерельну базу тверджень про голод. Водночас КДБ розгорнув кампанію зі звинувачення низки канадських українців у злочинах проти людства в роки Другої світової війни, що не в останню чергу робилося для відволікання громадської уваги й дискредитації осіб, які привертали увагу до голоду 1932–1933 рр. в Україні.

Втім, операція «Фарисеї» в підсумку провалилась: у травні 1987 р. С. Муху відправили у відставку, а вже наприкінці того року Перший секретар ЦК КПУ Володимир Щербицький у доповіді, присвяченій 70-річчю створення УРСР, сам згадав факт голоду в Україні — так інформаційну блокаду було прорвано (В’ятрович, В. 2015, с. 434–444). Надалі ігнорувати й заперечувати факт голоду було неможливо, тож партійна верхівка вдалася до вироблення офіційного погляду на те, що сталося у 1932–1933 рр. Проте нове тлумачення не відповідало дійсності й було половинчастим; науково

¹ Влада УРСР і закордонні українці (1950–1980-ті рр.): Документи і матеріали / Упоряд. В. Даниленко. Київ 2017. С. 417.

² Влада УРСР і закордонні українці (1950–1980-ті рр.): Документи і матеріали / Упоряд. В. Даниленко. Київ 2017. С. 501–502.

виважена оцінка подій 1932–1933 рр. стала надбанням лише пострадянського періоду (Онишко, Л. 2019, с. 68). Наскільки швидко змінювалася ситуація, свідчить те, що через неповних три роки — у вересні 1990 р. — у Києві вже планували провести Міжнародний симпозиум «Голод 33-го на Україні». Серед його організаторів виступали Народний Рух України, Товариство української мови ім. Тараса Шевченка, Республіканське товариство «Меморіал», Інститут літератури АН УРСР, КІУС при Альбертському університеті й кафедра українських студій Торонтського університету (співробітник кафедри Марко Царинник був одним з ініціаторів заходу)¹. Фактично, київський симпозиум мав стати продовженням конференції науковців у Монреалі 1983 р.

Висновки. Отже, серед складних питань у канадсько-радянських відносинах особливе місце займало збереження пам'яті про минуле України. Прагнення вплинути на канадську владу, щоб запобігти пошануванню жертв Голодомору 1932–1933 рр., давало загальне уявлення, що ж насправді відбувається навколо «невигідних» подій минулого всередині самого СРСР. Своїми діями радянська сторона фактично заперечувала право на вільний доступ до інформації — одне з фундаментальних прав демократичних країн. Українська діаспора Канади стала рушійною силою в стимулюванні наукових досліджень Голодомору. Намагання радянської сторони вплинути на позицію органів влади Канади щодо дозволу на спорудження пам'ятників чи проведення жалобних заходів, не мали очікуваного успіху, хоч і сяяли певні сумніви щодо трактування подій 1932–1933 рр. Тому КДБ в рамках операції «Фарисеї» вдався до заходів з дискредитації осіб, які поширювали інформацію про Голодомор і просування «вигідних матеріалів» у канадську пресу.

В'ятрович, В. 2015. *Україна. Історія з грифом «Секретно»*. Харків: КСД.

Козицький, А. 2012. *Геноцид та політика масового винищення цивільного населення у ХХ ст. (причини, особливості, наслідки): навчальний посібник*. Львів: Літопис.

Недужко, Ю. 2009. *Українська діаспора в процесі відновлення державної незалежності України (середина 40-х — початок 90-х років ХХ століття)*. Луцьк: Волинська обласна друкарня.

Онишко, Л. 2019. Голодомор 1932–1933 років в Україні: основні етапи поширення інформації. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 32. С. 66–85. DOI: 10.33402/ukr.2019-32-66-85

Родионов, А. 2007. *СССР — Канада. Записки последнего советского посла*. [Online]. Available at: <http://surl.li/etwww>

Сисин, Ф. 2003. Науково-публіцистична література української діаспори з проблем Голодомору. *Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки*. Київ: Наукова думка. С. 148–164.

Siromskyi, R. 2020. Human Rights Dimension in Helsinki 1975: Canadian Concern the Situation in the Soviet Union. *Схід*. Вип. 2(166). С. 55–61. DOI:10.21847/1728-9343.2020.2(166).199291

¹ Міжнародний симпозиум про голод 1933 року // Нові дні Ч. 480. Лютий 1990. С. 18.

Sysyn, F. 1999. The Ukrainian Famine of 1932–3: The Role of the Ukrainian Diaspora in Research and Public Discussion. *Studies in Comparative Genocide*. Edited by Levan Chorbajian and George Shirinian. Basingstoke: Palgrave Macmillan; New York: St. Martin's Press. P. 182–215.

Viatrovych, V. 2015. *Ukraina. Istorii z hryfom «Sekretno» [Ukraine. A History Marked «Secret»]*. Kharkiv: KSD. [in Ukrainian].

Kozytskyi, A. 2012. *Henotsyd ta polityka masovoho vynyshchennia tsyvilnoho naselennia u XX st. (prychyny, osoblyvosti, naslidky) [Genocide and the Policy of Mass Extermination of Civilians in the 20th Century (Causes, Features, Consequences)]: navchalnyi posibnyk*. Lviv: Litopys. [in Ukrainian]

Neduzhko, Yu. 2009. *Ukrainska diaspora v protsesi vidnovlennia derzhavnoi nezalezhnosti Ukrainy (seredyna 40-kh — pochatok 90-kh rokiv XX stolittia) [The Ukrainian Diaspora in the Process of Restoring the State Independence of Ukraine (mid-40s — Early 90's of the 20th Cent.)]*. Lutsk: Volynska oblasna drukarnia. [in Ukrainian]

Onyshko, L. 2019. Holodomor 1932–1933 rokiv v Ukraini: osnovni etapy poshyrennia informatsii [The Holodomor of 1932–1933 in Ukraine: the Main Stages of Information Dissemination]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. Vyp. 32. S. 66–85. DOI: 10.33402/ukr.2019-32-66-85 [in Ukrainian]

Rodionov, A. 2007. *SSSR — Kanada. Zapiski poslednego sovetskogo posla [USSR — Canada. Notes of the Last Soviet Ambassador]*. [Online] Available at: <http://surl.li/etwwu>

Sysyn, F. 2003. Naukovo-publitsystychna literatura ukrainskoi diaspori z problem Holodomoru [Scientific and Journalistic Literature of the Ukrainian Diaspora on the Holodomor]. *Holod 1932–1933 rokiv v Ukraini: prychyny ta naslidky*. Kyiv: Naukova dumka. S. 148–164. [in Ukrainian]

Siromskiy, R. 2020. Human Rights Dimension in Helsinki 1975: Canadian Concern the Situation in the Soviet Union. *Sxid*. Вип. 2(166). С. 55–61. DOI:10.21847/1728-9343.2020.2(166).199291.

Sysyn, F. 1999. The Ukrainian Famine of 1932–3: The Role of the Ukrainian Diaspora in Research and Public Discussion. *Studies in Comparative Genocide*. Edited by Levan Chorbajian and George Shirinian. Basingstoke: Palgrave Macmillan; New York: St. Martin's Press. P. 182–215.